

1.

Královské rošády

OD ÚKLADNÉHO ZAVRAŽDĚNÍ posledního přemyslovského krále Václava III. uplynulo téměř deset let, když se 14. května roku 1316 v Praze narodil budoucí český panovník a římský král a císař, jemuž rodiče dali po jeho dědovi i strýci z matčiny strany jméno Václav. Jméno však mělo i další symboliku. Patřilo uctívanému světci a duchovnímu patronovi českého národa, sv. Václavovi, i když se tak jmenovali i poslední dva přemyslovští králové, kteří byli tou dobou už dávno po smrti.

Nově narozený Václav byl prvorozeným synem krále Jana Lucemburského (1296–1346) a Elišky Přemyslovny (1292–1330), která si ještě na zavraždění svého bratra Václava III. (1306) dobře pamatovala. Pachatele tohoto zločinu vzápětí ubily královské strážce, které ho pronásledovaly. Není však jisté, zda skutečně vraždil právě on, vzhledem k tomu že nestihl promluvit. Patřil

však k věrným služebníkům zavražděného krále, a mnozí historikové dodnes soudí, že se stal pouhým svědkem tragického konce svého pána, a aby nemohl usvědčit skutečného vraha nebo vrahy, byl zlikvidován. Pak už nebylo těžké svést celý zločin na něj.

Tak či tak, po pozadí atentátu na posledního Přemyslovce se už tenkrát dál nepátralo, neboť všechny zajímalo jen jediné – kdo se stane novým českým panovníkem, když nečekanou smrtí Václava III. vymřel dosud vládnoucí rod Přemyslovců po meči. Eliščin bratr zahynul příliš mladý a neměl žádné děti.

České království čekaly těžké časy, neboť po smrti krále Václava III. se vlády v zemi ujaly různé šlechtické rody, které mezi sebou soupeřily o moc. Po následné čtyřleté vládě dvou nových českých panovníků Rudolfa Habsburského (1280–1307) a Jindřicha Korutanského (1265–1335), kteří byli ve vleku soupeřících rodů domácí šlechty, se České království ocitlo hospodářsky na dně a prestiž panovnického majestátu byla spíše iluzorní. Zejména Jindřich Korutanský, který na českém trůně po pouhém půlroce vystřídal předčasně zemřelého Rudolfa Habsburského, se v Čechách choval jako bezuzdný kořistník a jeho ozbrojenci vykrádali zemi, stejně jako zpupná a mezi sebou neustále bojující domácí šlechta.

Vnitropolitické zmatky se však nakonec tak vyostřily, že nejbohatší česká a moravská aristokracie, stejně jako mnozí přední čeští církevní hodnostáři toužili po nastolení klidu a pořádku, které Jindřich Korutanský nebyl schopen a snad ani ochoten zaj-

stit. Jejich volba padla na tehdejšího římského krále Jindřicha VII. Lucemburského (1275–1313), s nímž se za zády Korutance vedla tajná jednání o nabídce českého trůnu pro jeho syna Jana Lucemburského (1296–1346) za předpokladu, že by se oženil s jedinou dosud svobodnou Přemyslovnou a sestrou zavražděného krále Václava III., Eliškou Přemyslovnou.

Po jistém váhání Jindřich VII. k tomuto dynastickému sňatku svolil a do celého plánu zasvěcená Eliška se svými šlechtickými přívrženci uprchla ze země ke dvoru římského krále ve Špýru. Její útěk se uskutečnil v pravou chvíli. Jindřich Korutanský se ji předtím údajně pokusil otrávit, ale vražedný komplot mu nevyšel.

Traduje se, že Eliška Přemyslovna udělala na Jindřicha VII. Lucemburského velice dobrý dojem, takže už v září roku 1310 se ve špýrském dómu provdala za teprve čtrnáctiletého Jana Lucemburského. Římský král se souhlasem části české šlechty udělil svému synovi České království v léno, čímž zároveň potvrdil i jeho nový královský titul.

Byla to opravdu honosná svatba a při hostině, na kterou se sjel výkvět německé šlechty, se konaly i rytířské turnaje, na nichž čeští rytíři všechny přítomné svatebčany udivovali svou obratností, což potvrzuje i jeden z autorů dobové

Svatba Jana Lucemburského s Eliškou Přemyslovnou

Zbraslavské kroniky Petr Žitavský: „Při oné pak hře divili se pěšáci při tom stojící oblým a silným kopím, které drželi Čechové při podvrhnutí pod svou paží, ale báli se jich i rýnští jezdci v přílbách. Neboť tlusté české kopí bylo jiným nepodobno na délku a silou, a když některý mladý rytíř podvrhnuv kopí vskočil na cválajícím koni šturmem doprostřed okolu, volal všečen přítomný lid: „Hle, Čech! Hle, Čech!“ Nikdo se však dobrovolně nepostavil jeho útoku, a jestliže snad někdo neopatrně přešel přes šraňky, hleděl se s koněm vyhnouti, aby se nestřetil s příjíždějícím. Jestliže však někdo vyjel vstříc, dostal takovou ránu českým kopím, že někdy kopí zasáhnuvší ho mělo soucit se zasaženým a roztříštilo se na drobounké kousky.“

To už Jindřich Korutanský i jeho manželka, Eliščina starší sestra Anna (1290–1313), věděli, že budou čelit vojenské invazi syna římského krále, který se jako nový český panovník hodlal ujmout moci v Čechách. Když se v roce 1310 Jan Lucemburský s Eliškou Přemyslovnou objevili před Prahou v čele vojska složeného z německých oddílů jeho otce i českých šlechticů, odmítl se Jindřich Korutanský vzdát a byl připraven k obraně.

I mnozí pražští měšťané však už měli jeho panování dost, neboť je neustále týral vysokými daněmi a korutanští ozbrojenci drancovali zemi. Právě díky jejich ozbrojenému zásahu se Janovu vojsku podařilo jednou menší branou v městském opevnění vtrhnout do Starého Města pražského, jež bylo během krátké doby obsazeno a s ním padlo Lucemburkovi do rukou i Menší Město pražské, které se jakéhokoli branného odporu rovněž vzdalo.

Jindřichu Korutanskému, který se se svými spojenci z Míšeň opevnil na Pražském hradě, za této situace nezbylo nic jiného než z města pod ochranou svých vojenských oddílů rychle uprchnout, načež byl prohlášen za sesazeného z českého trůnu. Mocenský převrat, k němuž se v Čechách již delší dobu schylovalo, byl dovršen.

Tak se Jan Lucemburský oficiálně stal novým českým králem, což 7. února roku 1311 stvrdila i slavnostní korunovace královského páru ve Svatovítské bazilice, kterou jako český metropolita celebroid mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu (pražské biskupství bylo tehdy podřízeno mohučskému arcibiskupství, pozn. aut.), jenž se poté stal nejbližším rádcem nového krále.

Jan od počátku narážel na celou řadu problémů, neboť poměry v Čechách vůbec neznal a opíral se především o svou ozbrojenou družinu a cizí rádce, jimž rozdával vlivné zemské úřady. České panstvo také nepřišlo zkrátka, ale Janovo protežování cizinců, mezi nimiž byla řada Němců, neslo s rostoucí nelibostí. České šlechtě se také přičily Janovy snahy o autokratické panování, kdy při svých rozhodnutích nebral příliš zřetel na mínění nejvlivnějších a nejbohatších českých pánů. Ale nejvíce byl domácímu panstvu trnem v očích fakt, že král až příliš často rozdával prebendy a statky svým „cizáckým“ oblíbencům.

Záhy se do čela nespokojenců postavil bohatý aristokrat Jindřich z Lipé a na jeho stranu se přidávali další čeští a moravští páni. Žádali krále, aby dodržoval dřívější úmluvu, že zemi nebude spravovat pomocí cizinců, ale zemské úřady bude výhradně obsa-

zovat z řad domácího panstva. Král se však dřívějším slibem neřídil a byl rozhodnutý kverulantskou část české a moravské šlechty zlomit silou.

Jeho politika tak měla v letech 1311–1315 za následek, že situace v Českém království hrozila přerůst v domácí šlechtický odboj proti králi, jenž preferoval silové mocenské řešení vzniklých sporů. Vzhledem k tomu, že v roce 1313 Janův otec a tehdy již římský císař Jindřich VII. Lucemburský náhle v Itálii zemřel, ztratil král Jan důležitou mocenskou oporu, která svou autoritou dosud držela opoziční české panstvo na uzdě. Od té chvíle nespokojenost části české šlechty s Janovou vládou rostla a Jindřich z Lipé jako její vůdce začínal na krále ztrácet dosavadní vliv. Přitom zastával důležitý úřad královského podkomořího, díky němuž měl v kompetenci dohled nad finančními odvody do panovníkovy pokladnice. Jindřich z Lipé byl vlastně jakýmsi královským „ministrem financí“.

Pečeť Jindřicha z Lipé z roku 1316

K eskalaci napětí mezi ním a králem došlo již brzy. Dne 26. října 1315 král Jan pod záminkou, že ho Jindřich z Lipé okrádá a připravuje proti němu spiknutí, nechal nic netušícího podkomořího zatknout ozbrojenci Viléma Zajíce z Valdeka a internovat ho na hradě Týřov. Král poprvé prokázal

neobvyklou rozhodnost, ale netušil, co uvězněním mocného pána z Lipé vyvolá.

V Čechách proti němu propukl otevřený odboj, k němuž se přidali téměř všichni nespokojení šlechtici, kteří byli Jindřichovými spojenci. Jan Lucemburský byl tímto poznáním šokován, ale příliš pozdě si uvědomil, že se internací Jindřicha z Lipé dopustil osudné chyby. Nakonec mu na radu mohučského arcibiskupa Petra z Aspeltu nezbylo nic jiného než s odbojnou šlechtou jednat a po půlroce propustit pána z Lipé z vězení v naději, že se tím situace uklidní. Mýlil se. Šlechtický odboj se totiž po uvěznění pána z Lipé rozhořel naplno.

O pád Jindřicha z Lipé se tehdy zasloužila jiná šlechtická skupina, vedená Vilémem Zajícem z Valdeka, jenž patřil k důvěrníkům královny Elišky Přemyslovny. Ta vladařské ambice svého manžela bezvýhradně podporovala a v pánovi z Lipé spatřovala jeho i svého úhlavního protivníka. Mezi šlechtickými klany Viléma Zajíce z Valdeka a Jindřicha z Lipé již delší čas panovalo soupeření o rozhodující mocenský vliv v zemi. Pan Zajíc s královninou pomocí provedl malý palácový převrat, během kterého se šlechta, stojící při pánovi z Valdeka, zmocnila na úkor rodu pána z Lipé některých důležitých zemských úřadů.

Eliška Přemyslovna si přála mít z krále Jana silného panovníka a sama sebe viděla v roli velké české královny. Ani jedno, ani druhé se jí však nespěnilo, neboť král nechtěl riskovat domácí válku, která mohla vyústit i v něco mnohem horšího. Odbojná šlechta mohla v krajním případě usilovat i o svržení Jana Lucem-

burského z českého trůnu a dosadit na něj někoho jiného. V úvahu připadali především Habsburkové, s nimiž byla Eliška Přemyslovna po své matce v příbuzenském poměru. Výbušná situace v Čechách se tak pro krále Jana mohla zvrtnout zcela nežádoucím směrem a na toto nebezpečí poukazovali i jeho nejbližší rádčové, mohučský arcibiskup Petr z Aspeltu a pražský biskup Jan z Dražic, kteří preferovali smírné jednání s odbojníky.

Podmínka vzbouřené šlechty pro jednání s králem bylo propuštění Jindřicha z Lipé z vězení a jeho plná rehabilitace. Jan Lucemburský chtěl nejprve Jindřicha z Lipé popravit, ale tento záměr mu zřejmě rozmluvil sám Vilém Zajíc z Valdeka poukázáním na to, že takový krok by vedl v Čechách k válce s nepředvídatelnými důsledky. Proto byl v dubnu roku 1316 Jindřich z Lipé propuštěn na svobodu a byly mu vráceny jeho statky i někdejší důstojnost.

O čtyři týdny později se narodil kralevic a budoucí český král a římský císař Karel IV. a 30. května 1316 se v bazilice sv. Víta uskutečnil i jeho křest za asistence mohučského arcibiskupa Petra z Aspeltu (1250–1320) i trevírského arcibiskupa a Janova strýce Balduina Lucemburského (1285–1354). Oba tito vysocí církevní hodnostáři tou dobou pobývali v Praze, kde se pokoušeli králi Janovi radit v dalším postupu vůči odbojné šlechtické skupině Jindřicha z Lipé a nakonec mezi nimi zprostředkovali smír.

Sám Jan Lucemburský se řešení napjatých poměrů v Českém království nakonec vyhnul a dal přednost vojenské výpravě do německé říše, aby pomohl římskému králi Ludvíku Bavo-

rovi (1282–1347), který chtěl upevnit své postavení v Německu, kde část šlechty stála na straně neúspěšného protikandidáta na římský trůn Fridricha I. Habsburského (1286–1330). Správu v zemi král Jan svěřil Petrovi z Aspeltu a královně Elišce, která se s osvobozením pána z Lipé nemohla smířit.

Už v tomto okamžiku se malý kralevic, který při křtu přijal jméno Václav, stal předmětem politických kalkulací, neboť pro svou matku představoval další motivaci k obraně ohrožované panovnické moci. Teď už nehájila jen zájmy svého manžela, ale i syna. Toho se obratně chytila šlechtická skupina Viléma Zajíce z Valdeka, jenž se prohlásil ochráncem zájmů malého kralevice před zpupností Jindřicha z Lipé, a obě zneprátelená šlechtická uskupení proti sobě opět začala intrikovat.

Králi Janovi se zpět do Čech, zmítaných novými sváry, příliš nechtělo. Po skončení vojenské mise v německé říši se proto vydal do Lucemburska, kde strávil téměř celý následující rok.

Přes velké diplomatické úsilí se ani mohučskému arcibiskupovi, který v Čechách nepřítomného krále zastupoval, nedařilo znesvářenou českou šlechtu zpacifikovat a na jaře roku 1317 zemi opustil. Břímě královské vlády nyní leželo na Elišce, která se pod ochranou Viléma Zajíce z Valdeka i s malým Václavem stáhla na opevněný královský hrad Loket. Vilém Zajíc se mezitím zmocnil úřadu královského podkomořího, který mu předtím Petr z Aspeltu odňal, na což Jindřich z Lipé reagoval další eskalací politického i vojenského napětí, jež hrozilo přerůst v domácí šlechtickou válku.

Král Jan se do Čech vrátil až v listopadu roku 1317, když předtím Elišku Přemyslovnu i se synem navštívil na Lokti a vzal je s sebou do Prahy, kde začal hned po návratu úřadovat. Viléma Zajíce i některé další české šlechtice zbavil funkcí a na jejich místa opět jmenoval své německé rádce.

Z ničeho se nepoučil. Obě dosud soupeřící domácí šlechtické skupiny se nyní proti králi spojily a Jan čelil téměř sjednocené domácí panské opozici, která mu hrozila tím, že pokud bude trvat na mocenském řešení sporů, spojí se nespokojená šlechta s Fridrichem Habsburským a provolá ho novým králem.

Jan Lucemburský teď dal v sázku český trůn a situaci vyhrotil na ostří nože, aniž nad odbojníky dosáhl nějakého podstatného vojenského úspěchu. Naopak, počátkem roku 1318 oddíly Viléma Zajíce z Valdeka na Žatecku zajaly část Janových vojenských sborů a pro českého panovníka začala být situace kritická.

Nakonec to byl římský král Ludvík Bavor, kdo Jana Lucemburského přiměl k jednání se vzbouřenou českou a moravskou šlechtou. Došlo ke svolání zemského sněmu, který měl celý konflikt vyřešit.

Král Jan kapituloval. Jindřich z Lipé získal zpět hodnost královského podkomořího, Vilém Zajíc z Valdeka se stal nejvyšším maršálkem a také další zemské úřady král obsadil domácím panstvem.

To byl konečný ústup odsnah o zavedení centralistické královské moci, což těžce nesla především královna Eliška, zvláště když zjistila, že se její manžel přimkl ke stále mocnějšímu Jindřichovi

z Lipé. Ten se nyní stal královým nejbližším rádcem, neboť ho dokázal přesvědčit o tom, že jeho někdejší uvěznění bylo komplotem, v jehož pozadí stál Vilém Zajíc z Valdeka s Eliškou Přemyslovnou.

Česká královna se ocitla v nezáviděníhodné situaci, neboť manžel jí přestal důvěřovat, a dokonce ji vinil, že svou nečinností v době, kdy byl za hranicemi, celý konflikt s českými pány sama způsobila.

Jindřichovi z Lipé se povedl vskutku bravurní obrat. Nejenže se nyní stal panovníkovým spojencem a získal si jeho náklonnost, zároveň mezi krále a královnu zasel stín nedůvěry, který časem přerostl v jejich rozkol.

Na začátku roku 1319 se královna Eliška opět stáhla do ústraní na svůj hrad Loket. Dva měsíce předtím porodila dalšího syna Přemysla a odvezla ho s sebou i se sotva tříletým kralevicem Václavem. Králi Janovi se brzy doneslo, že jeho manželku na Lokti několikrát navštívil Vilém Zajíc z Valdeka, jehož ozbrojenci tento hrad hlídali.

Vilém Zajíc se opět stal královním důvěrníkem a není vyloučeno ani to, že ho s Eliškou pojil i mnohem osobnější vztah. Byl jediným významným českým šlechticem, který při ní v této těžké době stál a prý mohl mít s Eliškou Přemyslovnou dokonce i milostný poměr. Pro takové tvrzení však neexistuje žádný důkaz.

Jan Lucemburský byl vzteky bez sebe a vychytralý Jindřich z Lipé toho rychle využil. Přesvědčil krále o tom, že pán z Valdeka proti němu strojí úklady, do nichž se snaží zapojit i královnu.

Stará řevnivost mezi dvěma nejmocnějšími šlechtici království opět vyvřela na povrch. Vilém Zajíc z Valdeka byl zbaven úřadu nejvyššího maršálka a tato funkce přešla z královny vůle na Jindřicha z Lipé, který obsazením dvou nejvýznamnějších funkcí v zemi do svých rukou soustředil značnou moc a nyní se svého největšího rivala s královnou pomocí pokoušel zničit.

Na popud pána z Lipé Jan Lucemburský zorganizoval trestnou výpravu a v listopadu roku 1319 se objevil v jejím čele před hradem Loket a dožadoval se jeho vydání. Eliška Přemyslovna, vyděšená tím, že po vstupu do hradu její manžel nechal pozatýkat všechny strážce, vydala rozkaz, aby hradní posádka uzavřela vchody do dvou věží a bránila se královým ozbrojencům.

Došlo k boji, a teprve když král hrozil, že nechá hradní věže vypálit, se královna svého odporu vzdala. Šlo totiž i o bezpečnost jejich dětí, které byly na hradě s ní.

Když král Loket obsadil, nastalo vyšetřování údajného spiknutí. Dva královniny písaře nechal Jan Lucemburský vyslýchat na mučidlech a nešťastníci doznali vše, co chtěl slyšet. Vilém Zajíc z Valdeka a jeho šlechtická strana prý na trůn měla dosadit malého krále Václava, zatímco královna by vládla jako regentka. Bylo to vynucené a zřejmě i lživé přiznání, ale Janovi jako důkaz stačilo, i když Eliška tvrdila, že o něčem takovém nemá ani tušení.

Vyústění dramatu se bohužel dotklo i tříletého Václava. Otec ho okamžitě odloučil od matky a nechal jej zavřít do temného sklepního vězení, kam světlo dopadalo jen shora malou škvírou ve zdi.

Malý králevic tam strávil dlouhé dva měsíce. Byl vystrašený a nechápal, proč nemůže matku vidět a musí tak hrozně trpět. Těžko se s brutální otcovou reakcí smiřoval a tento traumatický zážitek v něm zůstal celý život, i když se později ve svém vlastním životopisu *Vita Caroli* o ničem nezmínil. Zato kronikář Karlovy doby Beneš Krabice z Weitmile, který děsivý příběh znal, ho ve své kronice jednoznačně potvrzoval a zároveň dodával, že i když byl králevic po dvou měsících z temnice propuštěn, na Lokti strávil v izolaci ještě téměř celý další rok.

Jen těžko můžeme vylíčit pocity tříletého chlapce, který se na jednu sám ocitl v tak hrozném prostředí, vytržen z dosavadní matčiny péče. Je s podivem, že věznění přežil bez podstatnější duševní újmy. Od krále to bylo kruté rozhodnutí a v dětské králevicově duši to zanechalo hlubokou jizvu. Svého otce se až do dospělosti bál a nikdy už k němu nenašel vřelejší vztah, cítil pouze respekt před jeho autoritou.

Možná však právě tento otrěsný zážitek v mladičkém Václavovi cosi probudil. Tehdy se v něm zřejmě zrodila jeho pozdější vnitřní síla a vnímavost, které nakonec vyústily v přemýšlivost, představivost, žízeň po životě, pokoru před Bohem, soucit s lidskou bídou i touhu být jednou lepším než jeho otec.

Loketské trauma v malém hochovi zanechalo stopu, kterou v dospělosti dokázal přetavit v cosi pozitivního, zocelujícího a zušlechťujícího. Trpká zkušenost malého chlapce, který poprvé v životě okusil, co je to nepřítel osudu, v něm vzbudila velkou

touhu – překonávat nástrahy života všemi prostředky, aby se mu už nikdy nic takového nemohlo stát.

Kralevicovo věznění na Lokti je však spojeno s řadou nejasností. Především není přesně známo, kdy k němu došlo. Beneš Krabice z Weitmile tvrdil, že to bylo ve čtvrtém roce Václavova věku, což by znamenalo, že kralevic byl vězněn až někdy počátkem léta roku 1320 a do té doby se na Lokti pohyboval na svobodě a jistě v péči nějakých chův.

Pokud to tak opravdu bylo, jeho internace v loketském podzemí měla spíše charakter „ochranné vazby“, jejíž důvody byly nasnadě. Proti králi, který tvrdě postihl některé straníky Viléma Zajíce z Valdeka, se totiž v roce 1320 opět zdvihl odboj této části českého panstva a tentokrát měl pán z Valdeka podporu i bohatého pražského patriciátu, jenž byl nespokojen s vysokými daněmi a proti králi se vzbouřil.

Jan Lucemburský byl v té době v Brně, kde se také o novém odboji dozvěděl. Královna Eliška s Vilémem Zajícem z Valdeka pobývala v Praze, a když se král s vojskem objevil před Prahou, obsadil Pražský hrad a hrozil vzbouřencům Starého Města pražského tvrdou odvetou. Ti totiž mezitím obsadili obě věže na Juditině mostě, jenž spojoval Staré Město s Menším Městem pražským, takže se po něm do Starého Města nikdo nemohl dostat. Král pak pro výstrahu vypálil předměstí u kláštera na Zderaze, ale mostní věže se mu dobýt nepodařilo.

Nezbylo mu proto, než po osmi dnech se vzbouřenci vyjednávat s tím, že jim zaručí milost. Došlo také k dohodě nejen s praž-

skými měšťany, ale i s českým panstvem a Vilém Zajíc z Valdeka s královnou Eliškou se s Janem Lucemburským opět usmířili. Král pánovi z Valdeka vrátil úřad nejvyššího maršálka a postavil ho do čela vojska vypraveného na pomoc římskému králi Ludvíku Bavorovi v jeho zápase s Fridrichem Habsburským, který se mezitím prohlásil římským vzdorokrálem.

Na této výpravě byl Vilém Zajíc z Valdeka těžce postřelen dvěma šípy z kuše a zanedlouho svým zraněním podlehl. Prý se během tažení dostal do sporu s jinými šlechtici a Beneš Krabice z Weitmile později ve své kronice naznačoval, že se mohlo jednat o předem připravený atentát.

Kdo však měl být v jeho pozadí, to už kronikář neprozradil. Jisté je, že smrt pána z Valdeka byla ku prospěchu jak Jindřichovi z Lipé, tak i králi Janovi. Jeden z jejich největších mocenských rivalů byl po smrti a královna Eliška Přemyslovna přišla o důležitého spojence a přítele. Po této události na jakékoli další vlastní mocenské ambice rezignovala a stáhla se i s dětmi na svůj hrad v Mělníku.

Právě tyto dramatické události mohly Jana Lucemburského přimět k tomu, aby na Lokti svého prvorozeného syna poslal do „ochranné vazby“. Možná se obával, že kdyby se vzbouření straníci pána z Valdeka tohoto hradu nečekaně zmocnili, stal by se malý Václav jejich rukojmím a Vilém Zajíc by pak krále mohl vydírat a klást mu ultimativní požadavky.

Ale proč zůstal kralevic na Lokti a otec ho nenechal převézt na jiný hrad?